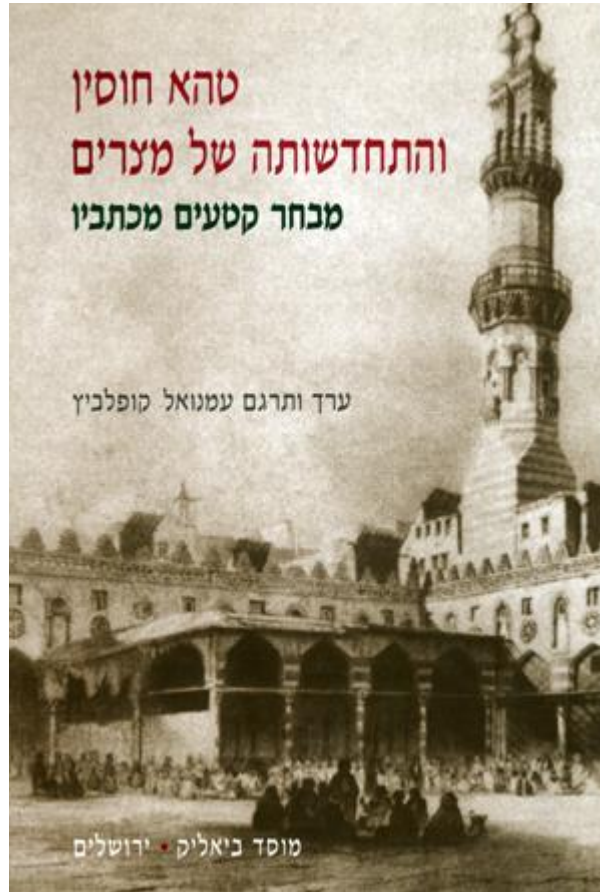

טאהא חוסין: לוחם אמיץ למען חופש ושוויון

מחמוד גנאים

טאהא חוסין והתחדשותה של מצרים
מבחר קטעים מכתביו
בחר, ערך, תרגם והקדים מבוא:
עמנואל קופלביץ
הוצאת מוסד ביאליק-ירושלים,
2001, 509 עמ'.

"לא עברו ימים רבים עד שהבין מה הסיבה לכל זה. הוא הרגיש שלאנשים אחרים יש יתרון עליו, שאחיו ואחיותיו יכולים לעשות דברים שהוא אינו יכול לעשותם, לעסוק בעניינים שהוא אינו יכול לעסוק בהם. הוא ראה שאמו מרשה לאחיו ולאחיותיו דברים שהיא אוסרת עליו, והדבר עורר בו טינה. אלא שהטינה היתה כעבור זמן קצר לצער דומם עמוק. הוא שמע שאחיו מתארים דברים שהוא אינו יודע אותם בכלל, ואז הבין שהם רואים מה שהוא אינו רואה."

כך מדבר טאהא חוסין על עצמו בגוף שלישי בספרו האוטוביוגרפי "אל-איאם" (הימים) שיצא לאור בשנת 1929 במצרים. הוא מתאר כאן את התוודעותו לעוורון לאחר שחלה במחלת עיניים שהיתה נפוצה במצרים, וכמו רבים כמוהו, מחלה זו הובילה לעוורון בגיל 4 בשל חוסר אמצעים בכפרו הנידח שנולד בו במצרים עלית בשנת 1889.

את סיפורו האישי ונצחונו תיעד טאהא חוסין בספרו "אל-איאם" שנחשב לאחד הפנינים של הספרות הערבית המודרנית, הוא גם כלל ביקורת חריפה נגד הפיגור החברתי ואינטלקטואלי שהיתה שרויה בו מצרים בתחילת המאה הקודמת.

את לימודיו הראשונים סיים ב"כותאב" (חדר) של הכפר. אף על פי ההזנחה מצד מוריו השיחיים והתייחסותם המזלזלת כלפיו הוא נגלה כילד מבריק ומלא שאיפות. בגיל 12 הוא עזב את הכפר כדי ללמוד במכללת "אל-אזהר" הדתית, המכללה האסלאמית החשובה ביותר בעולם הערבי. שם הוא נתקל עוד פעם בשיטות הוראה מיושנות שזלזל בהן ומרד נגדן. השיחיים באל-

אזהר קשרו נגדו קשר כדי להכשילו על "חוצפתו" ולשונו החדה ולמנוע ממנו את קבלת תעודת "עאלם" (חכם דת). באותה עת אוניברסיטת קהיר החילונית הוקמה בשנת 1908, והוא מצא את דרכו אליה כדי להתוודע לעולם שונה ממה שהכיר לפני כן. הוא היה התלמיד הראשון שקיבל את הדוקטורט מהאוניברסיטה החדשה בשנת 1914 על מחקרו אודות המשורר העבאסי בן המאה ה-11 אבו אל-עלא אל-מערי, שגם הוא משורר עוור שניצח את מוגבלותו ונהיה לאחד המשוררים/הפילוסופים החשובים בתולדות הספרות הערבית.

צמאנו לידע לא עצר בעדו לנסוע לצרפת וללמוד בסורבון כדי להשיג את הדוקטורט השנייה על "אבן ח'לדון", אחד ההיסטוריונים והסוציולוגים החשובים של המאה החמש עשרה. טאהא חוסין נהיה לסופר והוגה דעות פורה, חוקר ומבקר ספרותי, פובליציסט ומתקן חברתי שלחם למען שחרור החברה הערבית מעול התפיסות הדתיות הקפואות והקונבנציות הרדודות בחיי הפרט והחברה ולמען רווחתם של הדורות הבאים.

על דרכו ויצירתו של טאהא חוסין נכתב ספרו של עמנואל קופלביץ: "טאהא חוסין והתחדשותה של מצרים". הספר מכיל מבוא מקיף בשם "טאהא חוסין - שורשים ופארות", הסוקר את מפעלו התרבותי של האיש תוך כדי הדגשת תחנות חשובות בחייו: תקופת הנעורים הקשה, תרומתו לחקר השירה הקדם-אסלאמית, הביקורת הספרותית, החינוך, תרומתו ללשון הערבית ומאבקו הבלתי נלאה לחירות בכלל התחומים האלה מול ראקציה עקשת בחברה שמרנות שאינה מוכנה לוותר על דרישותיה לשימור חיי העבר.

קופלביץ מחלק את חייו של טאהא חוסין לשלוש תקופות שמקבילות גם לתקופות חשובות בחייה של מצרים המודרנית. התקופה הראשונה היא תקופת הלימוד והעישוב (1889-1919), תקופת הפעילות הספרותית והציבורית האינטנסיבית (1919-1952) ותקופת ההתבוננות והכינוס 1952 ועד מותו ב-1973.

התקופה הראשונה הנמשכת עד 1919 היא תקופת ילדותו ולימודיו החל בלימודיו בכפר מולדתו, עד נישואיו מסוון, אשה צרפתייה שהכיר בזמן לימודיו באוניברסיטה בפריס. בתקופה זו עוצבו דעותיו ונתגבשה אישיותו.

תקופת חייו השנייה היתה רוויה באתגרים, מתחילת שובו מלימודיו בצרפת ועד מהפכת הקצינים החופשיים בשנת 1952. זאת היתה תקופה דחושה בפעילות מגוונת בתחומי החינוך וההוראה, הספרות והביקורת הספרותית, העיתונאות והפובליציסטיקה, חיי הציבור והמדעינות. בתקופה זו נשא טאהא חוסין במשרות החשובות בחייו האקדמיים והציבוריים וכתב עשרות ספרים על מגוון רחב של תחומים.

בעשרים השנים האחרונות לא נשא באף תפקיד רשמי חוץ מנשיאות האקדמיה ללשון הערבית. הוא התרכז בכתיבה וליבן נושאים וסוגיות שהעסיקו את החברה המצרית במחצית השנייה של המאה העשרים. חוסין בתקופה זו נשאר נאמן לדעותיו ושיחק תפקיד מרכזי בחייה האינטלקטואליים של מצרים.

העורך הטיב לעשות כאשר סקר את מפעלו התרבותי של טאהא חוסין לפי מוקדים עיקריים, תוך כדי התייחסותו למאורעות החשובים בחייה של מצרים המתפתחת, ועל רקע ציטוטים מכתביו הרלבנטיים. לפעמים ראה המחבר צורך להרחיב את הדיבור על נושא מסוים, שיש לו קשר ישיר אל חייו של טאהא חוסין, הוא עשה את זה במיומנות ומקצועיות שראויה להערכה, כך למשל נהג כאשר דיבר על מהפכת 1919 של סעד זעילול נגד הכיבוש הבריטי, מהפכה אשר רואים בה חוקרים רבים אחת המהפכות החשובות בחייה של מצרים המודרנית. היא השפיעה על אינטלקטואלים רבים, ביניהם טאהא חוסין, אשר התחיל את דרכו המעשית בשיאה של מהפכה זאת. גם פתיחותה של מצרים על העולם המערבי זכתה לסקירה ממצה מהעורך שחזר לתחילת המאה התשע עשרה וסקר את מפעלו של מושל מצרים: מוחמד עלי פחה, הבונה של מצרים החדשה, ואשר קיים קשרים עם המערב למען הוצאתה של מצרים מחושך ימי הביניים.

החלק השני של הספר הוא מבחר קטעים מכתביו של טאהא חוסין. גם בחלק זה עשה העורך מאמץ עילאי כדי להביא בפני הקורא העברי את תמצית מפעלו רחב היריעה של טאהא חוסין. דומני שגם כאן רשם המחבר נקודות זכות רבות, כאשר ניסה לייצג את מגוון דעותיו של טאהא חוסין בפחות מארבע מאות עמודים. הבחירה היתה מוצלחת ומעידה על טעם וגם על מחשבה רבה.

בגיל צעיר, בשנת 1911 כשהיה עדיין סטודנט, חוסין גילה את התנגדותו לקיפוח האישה בעולם הערבי. הוא התריע מפני זה באומרו: "אין הבדל בין האישה לגבר מבחינת חירותם. שניהם כאחד מצווים לשמור על מידות אציליות ולהימנע ממידות מקולקלות. זכותה [של האישה] לעשות כל שתרצה בלי שיאשימו אותה בפשע או במעשה קלוקל. זכותה לזרוק את הצעיף ולהסיר את הרעלה, וליהנות מטוב החיים כמו שנהנה הגבר. חובתה היחידה היא למלא את ההתחייבויות שקיבלה על עצמה כלפי עצמה וכלפי בעלה וכלפי המין האנושי כולו. זה משפט האסלאם, וזו דעתנו, שלא נסור ממנה ולא נחליפה בדעה אחרת."

טאהא חוסין בלט כלוחם אמיץ למען חופש ושוויון, תרומתו בתחום החילוני היתה גדולה. הוא עמד בפני "אל-אזהר" ובפני מייצגיו עד כדי כך שהוא הגיע לסף רעב. נסגרו בפניו דלתות, וברגעי ייאוש חשב לפעמים לנטוש את המערכה ולהגר למערב, אבל אמונתו בצדקת דרכו ובכובד

האחריות המוטלת על כתפיו הביאו אותו לעמוד איתן מול זרם קונסרבטיבי שנתמך ממספר מפלגות שמרניות ובעידודו ותמיכתו של המלך פואד ולאחר מכן בתמיכתו של בנו המלך פארוק. המשבר הראשון שנתקל בו טאהא חוסין אחרי חזרתו מצרפת והתקבלותו כמרצה באוניברסיטת קהיר היה סביב ספרו "פי אל-שער אל-ג'אהלי" (אודות השירה הקדם-אסלאמית) שיצא ב-1926. הוא חקר בספר זה את השירה הקדם-אסלאמית וטען שרובה שירה מזויפת שנכתבה לאחר האסלאם בגלל סיבות פוליטיות. הטענה העיקרית בנויה על הטלת הספק שמבוססת על דקארט, טענה המטילה ספק במוסכמות רבות וביניהן אמיתותה של השירה הקדם-אסלאמית. לדעתו מחקר הספרות צריך להיות מחקר אובייקטיבי בלי נטיות לאומיות או דתיות ובלי שום דבר שיכול לפגוע במהימנותו של המדע.

הטענה הזאת עוררה את זעמם של אנשי אל-אזהר שראו בספר פגיעה במורשת הערבית והאסלאמית וגם פגיעה ביסודות הדת. הספר הוחרם, אך יצא לאחר שנה בשם אחר ובשינויים קלים שלא שינו את הטענה העיקרית.

טאהא חוסין השפיע השפעה מכרעת על עיצוב פניה של החברה המצרית והערבית במאה העשרים. כשבאים למנות שני סופרים או אנשי רוח שהטביעו את חותמם על התרבות הערבית בעידן המודרני מיד עולה שמו כראשון או שני בין אלה שהובילו את החברה הערבית מתפיסות ימי הביניים הקפואות אל העידן המודרני. לא רק מורד שהתנגד לשיטות ההוראה והחינוך שהיו שגורות באל-אזהר, אלא כמחולל שינויים מרחיקי לכת בכל תחומי החיים הציבוריים.

על הצורך והזכות לחדש בדת ובמסורת, הוא אומר בספרו "ניקד ואצל אח" (ביקורת ותיקון): "הזכות לחדש היא בידו של כל אדם מוסלמי שמפעיל שיקול דעת. הזכות לשגות היא גם דבר אנושי ואין להעניש אנשים שמנסים לומר את דעתם בענייני דת. זכות זאת נשמרת בידי אללה ולא בידי בני אדם."

הוא האמין שיש צורך חיוני בהכרת התרבות המערבית ולהיות פתוח על ספרויות העולם. באחד מספריו הוא מדגיש את חשיבות זו כשהוא אומר:

"בהצגת יצירות ספרות אלה בפני קוראי הערבית סבור הייתי שאני משרת מטרה חשובה, הלוא היא יצירת קשר אינטלקטואלי בין המזרח והמערב כאמצעי ליצירת שיתוף וידידות בין שתי קבוצות עמים שהיחסים ביניהם נשתבשו עקב איבות ועוולות... תרגום יצירות מספרות העולם, תמצותן והצגת הסופרים הללו - יוסיפו לספרות הערבית כוח וחיות, ויעניקו גם ללשונו הערבית גמישות, כך שהיא תוכל לבטא רעיונות שלא היתה רגילה לבטא אותם עד כה. (מבוא ללקט המאמרים "לחזאת", 1942)

אחד מספריו החשובים הוא ספרו "מוסתקבל אל-ת'קאפה פי מצר" (עתיד התרבות במצרים) שיצא ב-1938. בספר זה הוא מנסה לשרטט תמונה לעתידה של החברה שאמורה להיחלץ מהכיבוש האנגלי ולהתחיל חיי עצמאות וקידמה. הוא דרש רפורמה בשפה הערבית כדי לפשט אותה ותהיה נחלתם של רבים לאחר חקיקת חוק חינוך חובה. לדעתו, השפה הערבית כפי שהיא מונעת מרבים ללמוד אותה תוך זמן סביר, ואין להתעלם מקושי זה המחייב פתרון מהיר. הוא טוען שהשפה הערבית במצבה הנוכחי מחייבת את האנשים להבין לפני שהם קוראים ולא כמו שפות נורמליות שהאנשים קוראים כדי להבין.

הלשון הערבית תפסה מקום נכבד בכתביו והרצאותיו, הוא רצה לשון פשוטה, אבל ספרותית. בספרו "חדית' אל-ארבעא" (שיחות יום רביעי) הוא מסביר שהלשון היא תופעה חיה ומתפתחת, "עלינו להודות שיש ללשון זכות להתפתח, כשם שאנו מכירים בזכותה של החברה להתפתח. עלינו להכיר בזכותם של יחידים לתאר כל דבר כפי שהם רואים אותו ולהביע את רגשותיהם בדרכים שלהם. ואם אנו מכירים בזכות זו, הרי בעל כורחנו אנו מאמינים בהתפתחותה של הלשון."

הוא מציע חידושים מרחיקי לכת שבימים אלה מחנכים וחוקרי לשון רואים שיש בהם חשיבות עליונה. הוא מפציר במחנכים ומורים להמעיט בלימודי דקדוק: "אילו היה הדבר ביד, הייתי משחרר אותם [התלמידים] מלימוד הדקדוק בכלל, אבל לכך עוד הדרך ארוכה מאוד, ואין לנו בררה אלא ללמד את המינימום הדרוש... אנו חייבים אפוא למעט בהוראת הדקדוק, כולל תחביר ותורת הסגנון, ולהגיש מקצועות אלה כפרקים בהוראת הספרות." ("מוסתקבל אל-ת'קאפה פי מצר")

הוא מציע גם עצמאות בחינוך הגבוה, מכיוון שהאוניברסיטה לא תוכל למלא את יעדיה, ואפילו לא את תפקידה האלמנטרי - ההוראה, אלא אם יתקיימו בה שני תנאים: עצמאות אקדמית ועצמאות כלכלית.

אף על פי מוגבלותו הגופנית, טאהא חוסין הגיע לפסגת הפעילות התרבותית והציבורית: הוא כיהן כפרופסור לתרבות יוונית ורומית ולספרות ערבית באוניברסיטת קהיר, דיקאן הפקולטה למדעי הרוח, נשיא האקדמיה המצרית ללשון הערבית ושר החינוך והתרבות ועוד פעילויות ענפות מאד.

עמנואל קופלביץ' הקדים, תרגם וערך את הספר עבה הכרס במומחיות רבה, הוא הפגין ידע רב בתחומו, ומתוך ידע זה הציג בפני הקורא העברי את עולמו של טאהא חוסין בסגנון "סיפורי" מרתק, אבל מדעי, בשפה רהוטה וזורמת שמפשטת את עולמו הקשה והמסובך של הסופר רב האשכולות.

נעלמו מרשימת המקורות כמה ספרים חשובים שלא הביא המחבר בפני הקורא, כמו ספרו של דוד צמח ז"ל על "ארבעה מבקרים מצריים", (לידן, 1974) שמקדיש פרק ארוך על טאהא חוסיין, וגם ספרו המפורסם של החוקר המצרי ג'אבר עצפור "אלמראיא אל-מותג'אורה" (המראות הסמוכות) (קהיר, 1983). כמו כן התעתיק של המלים מערבית לעברית לא היה ברור דיו, לדוגמה שמו של הסופר שיש לרשום בשני אופנים או "טה" או "טאהא", אבל לא "טהא".

אין ספק שתרומתו של קופלביץ לתרבות הערבית ולקורא הישראלי היא גדולה דרך מפעל חיים שכנראה ארך שנים לא מעטות. ועל זה מגיעה לו תודה על ספרו המעניין, המדעי והמכובד.

(המאמר מבוסס על כתבה קצרה יותר שפורסמה במוסף תרבות, "ידיעות אחרונות", 8.2.2002, עמ' 27 – 28).